

Сариева К.

КР Улуттук илимдер академиясы, А.А. Алтмышбаев атындагы философия, укук жана аларды коомдук-саясий изилдөө институту, философия илимдеринин доктору, академик

Сариева К.

Национальная академия наук КР, Институт философии, права и социально-политических исследований им. А.А. Алтмышбаева, доктор философских наук, академик

Sarievа K.

Doctor of Philosophy, academician

National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, Institute of Philosophy, Law and socio-political research them. A.A. Altmyshbayeva, head of department

ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ТҮШҮНҮГҮНҮН ДҮЙНӨ ТААНЫМДАГЫ ДИАЛЕКТИКАСЫ ДИАЛЕКТИКА КОНЦЕПЦИИ ТВОРЧЕСТВА В МИРОВОЗЗРЕНИИ DIALECTICS OF THE CONCEPT OF CREATIVITY IN THE WORLDVIEW

Аннотация: Макалада “чыгармачылык” түшүнүгүнүн маани-маңызы, генезиси жана аны философиялык түшүнүүнүн дүйнө таанымдагы диалектикасы талдоого алынат.

Аннотация: В статье будут проанализированы сущность и генезис понятия “творчества” и его диалектики в философского аспектов миропонимании

Abstract:The article will analyze the essence and genesis of the concept of “creativity” and its dialectics in the philosophical aspect of worldview

Негизги сөздөр: чыгармачылык, креативдүүлүк, диний ойлом, искусство, көркөм чыгармачылык, түбөлүктүүлүк, өтмөлүк, бытие (болум)

Ключевые слова: творчество, креативность, религиозная мышления, искусство, вечность, изменчивость, бытие

Key words:creativity, religion, thought, art, eternity, quickness, existence.

Чыгармачылык – адам дүйнөсүнүн көп түрдүүлүгүн арбытуучу, субъективдүү ишмердигинин маанилүү маңызын туюндурган философиялык, психологиялык жана культурологиялык категория.

Чыгармачылыктын түрлөрү көп. Көп учурда чыгармачылыкты руханий ишмердикке (искусство сферасына) гана таандык кылып, музыкант, художник, акын сыяктуу өнөр ээлерин гана чыгармачыл адамдар деп тар түшүнүп келишкен. Чынында чыгармачылык ишмердиктин областы абдан кеңири. Индивиддин ар түрдүү эркин: илимий, көркөм, өндүрүштүк-техникалык, чарбалык, саясий жаңыны жасаган, ачкан, ойлоп тапкан жаратман ишмердиги чыгармачылык боло алат.

Адамзаттын дүйнө тааным тизиминде түшүнүмдөрүн, элестөөлөрүн чагылдыруу, жаңыны жаратуу, түзүү дүйнөнү кабыл алуу жана кайра жаратуу иш-аракетинде искусство, көркөм чыгармачылык эң байыркы формалардан. Көркөм чыгармачылыктын маани-маңызына көңүл бурбай, адамды жана анын дүйнө менен болгон катышын түшүнүү мүмкүн эмес. Ошондой эле, искусствонун массалык-маалымат каражаттары менен алмаштырылышы, анын «өлүмү» жөнүндө туңгуюк футурологиялык божомолдор, постмодерн доорунун тажрыйбасы көркөм чыгармачылыктын генезисин, диалектикасын, маңызын терең изилдөөнү талап кылат.

Чыгармачылык аткаруучу эмгекке караганда – кандайдыр бир жаңыны, мурда болуп көрбөгөндү жаратуучу, интеллектуалдуу эркин эмгек. Чыгармачылыктын психологиясы жаңыны жаратуу процессиндеги индивиддин субъективдүү актысына, психологиялык процеске көңүл бурат. Ал эми чыгармачылыкты философиялык изилдөө: жаңыны кантип жаратууга болот? жанынын жаралыш мүмкүндүгү кандай? жаратуу актысынын онтологиялык мааниси эмнеде? - деген суроолорго жооп издейт. Мында ар кайсы тарыхый доорлордун философиясы, дүйнө тааным ар кандай жоопторду берди. Бул проблема көбүнчө түзүү, жаратуу - түшүнүгүнө (латындын – creation, creationis) байланыштуу болгондуктан креационизм окуусунун контекстинде каралат. Байыркы грек философиясы грек, египет жана жакынкы чыгыш маданияттарынын айкашуусуну да калыптанган диний философиянын негиздөөчүлөрдүн бири теософ Филон Логосту инсан жана Кудай дүйнөнү жараткан жаратылыштан тыш, башкы күч катары көрсөтөт. Ошондуктан, кезинде Совет малекетинде бул диний түшүнүк менен байланышкан терминди колдонуудан качышкан

Чыгармачылыкты философиялык изилдеген классикалык мурастар кенен. Жогоруда белгилегендей ар бир доордун ойчулдары чыгармачылык процесстин табияты жөнүндө ой жүгүрткөн. Философтор Платон, Аристотель, Плотин, Августин, Дж.Бруно, Б.Спиноза, И.Кант, Ф.В. Шеллинг, Г.В.Ф. Гегелдин эмгектеринин басымдуу бөлүгү чыгармачылыктын онтологиялык көйгөйлөрү менен байланыштуу.

Антика философиясында чыгармачылык чексиз, түбөлүктүү болум (бытие) менен бүтүүчү, өтүүчү, өзгөрүүчү болумга (бытие) байланыштуу серептелет. Антика философиясы, бүтүндөй алганда антика көз карашы менен бирдикте чыгармачылык болум менен, болум эместин б.а. баш-учтуу, өтмө жана өзгөрүлмө менен чексиздин, түбөлүктүүнүн жана өзүнө тендин контекстинде карайт. Мында чыгармачылык Кудайдын жаратуусу космос жана адамдын жаратуусу – искусство, кол өнөр (techne) формада келип чыгат. Байыркы ойчулдардын көбү космос жаратылбаган, түбөлүк бар, боло берет деген ишенимде болушкан. Гераклиттин чыныгы болум, анын түбөлүк өзгөрүүдөгүсү тууралуу, Демокриттин атомдордун түбөлүк бар экени жөнүндө окуулары, Аристотелдин убакыттын чексиздигин далилдөөсү жаратуу актысын танат. Алар чыгармачылыкты - уникалдуу, кайталанбас жаратылганды өтмө, өзгөрүлмө Кудай жараткан түбөлүктүүнү байкоо, таануу деп карашкан. (6.21-31) [6.21-31]

Платон космосту жаратылган деп эсептеген менен чыгармачылык - жаңыны түзүүнү башкача түшүнгөн. Биринчиден, демиург: “акыл-эс жана ой менен таанылган жана өзгөртүүгө болбогондой” дүйнөнү жаратат (Tim. 29A). Жаратуунун бул үлгүсү жаратканга тышкы эмес, ичтен байкап-баамдоодон келип чыккан ниетке туура келген бир-нерсе. Ошондуктан ушул ниет жогорку болуп саналат, а жаратуу жөндөм ага баш ийет жана Кудайдын ниетинде жаралганды гана мыктыланып ишке ашышы мүмкүн. Чыгармачылыкты ушундай түшүнүү неоплатончуларга да таандык.

Антика философиясында адам философиясынын сферасында чыгармачылык бөлүнүп башкы орунга чыкпайт. Бардык ишмердик анын ичинде чыгармачылык онтологиялык мааниси боюнча байкоодон кийин, таанымдан кийин, анткени адамдын жаратканы албетте чектүү, өтмө, Кудайдын назары чексиз, түбөлүктүү. Маселенин мындай жалпы коюлушу көркөм чыгармачылыкты түшүнүүдө туюндурулду. Баштапкы грек ойчулдары адамдын жаратуучу жалпы эмгегинин комплексинен (кол өнөрчүлүктөн, өсүмдүктөрдү культивациялоодон ж.б.) искусствону бөлүшкөн эмес. Бирок, түзүүчү ишмердиктин башка

түрлөрүнөн айырмаланып, художниктин чыгармачылыгы Кудайдын кудурети менен ишке ашат деп түшүнгөн. Мындай түшүнүмдү Платондун эрос жөнүндө эмгегинен көрүүгө болот.

Антика чыгармачылыктан адамдык жаңы образдарды кайра жаратууга болгон умтулууну көрүшкөн; чыгармачылык – Кудай менен жарышуу сыяктуу, болгондо да акылмандык, байкоочу теориялык тааным, булар чыгармачыл эмгек катары бааланган.

Дүйнө түзүлүшү жараткандын чыгармачылыгынын жемиши, ага салыштымалуу адамдын чыгармачылыгы бийиктикке жетүүнүн, адамдын “акыл” парасат жеткен бир эле момент. Андай жогорку бийиктикке көшөөрө умтулуу, чыгармачылыктын түрү, бул - эрос, төрөлүүгө умтулган дененин эротикалык ээлигүүсүндөй, көркөм чыгармачылык - көүүлдүн эргүүсү, рухтун ээ-жаа бербей, сонунду сонуркоо, кумардык.

Ошентип, антика философиясында чыгармачылык эки формада биринчи - Кудайдын космосту жаратуу актысы катары, экинчи адам жараткан искусство, ремесло катары каралат.

Орто кылымдык көз карашта чыгармачылык жөнүндө окуу Августиндин “О граде божий” чыгармасында Кудайды инсан катары түшүндүрүүсү, чектүү дүйнөнү жана адамды чыгармачылык менен эркин жараткан Кудай менен байланыштырат [8. 55]. Чыгармачылык эрктин актысы болум эместен болумга өтөт. Адамды акыл-эс эмес, эрк, эрктин актылары Кудай менен байланыштырат. Бул чыгармачылыкты уникалдуу, кайталангыс акт катары түшүнүүгө өбөлгө болот. Августин неоплатончулардан айырмаланып, акыл-эстин функциясынан башка, адам инсандын эркине, эрктин моментине, функциясына басым коет. Адамдын жасаганы, индивидуалдуу чечимдери мааниге ээ болот.

Экинчи тенденция, орто кылымдагы схоластиктердин чоң тобу, алардын көрүнүктүү өкүлү Фома Аквинскийдин чыгармачылыкка мамилеси антикалык салтка жакындашат. Фома “Кудай –бул жакшылык, түбөлүк өзүн өзү баамдаган акыл-эс”, “эркке караганда өзүн-өзү өркүндөткөн жаратылыш” деп чыгармачылыкты түшүндүрүү жагынан Платонго жакын.

Адам чыгармачылыгын баалоого келгенде христиан философторунда тигил же бул тенденция басымдуурак болгонуна карабай антика философторуна караганда башкача бааланат. Адам чыгармачылыгы христианчылыкта баарыдан мурда тарыхтын чыгармачылыгы катары түшүнүлөт. Тарыхтын философиясы биринчи христианчыл кыртыштан (Августиндин “О граде божем”) чыкканы кокусунан эмес. Орто кылымдагы түшүнүк боюнча адамдардын маңызы чектүү, Кудайдын дүйнө жөнүндө ойлогонун жүзөгө ашырууга катышкан сфера болуп саналат. Андан ары акыл-эс эмес, эрк жана ишенимдин эрк актысы адамды Кудай менен байланыштырып, жеке иши, жеке, индивидуалдуу чечими Кудайдын дүйнөнү жаратканына катышуу маанисине ээ болот. Бул чыгармачылыкты кандайдыр бир болбогонду, уникалдуу жана кайталанбасты жаратуу катары түшүнүүгө өбөлгө болот. Ошону менен чыгармачылыктын сферасында тарыхый иштер, адеп-ахлактык жана диний иштер артыкчылыктуу област боло алат. Көркөм жана илимий чыгармачылык, тескерисинче, экинчи катардагы болуп калат. Адам өз чыгармачылыгында ар дайым Кудайга кайрылат жана аны менен чектелет.

Орто кылымдарда өнүккөн башка бир дини сламдын алкагында чыгармачылыкка мамиле кандай экенин билүү алдында христиан менен ислам диндеринин өзгөчөлүктөрүн түшүнүү оң. Орто кылымдагы философиянын билерманы В.В. Соколов христианчылык менен мусулманчылыкты салыштырып, төмөндөгүдөй айырмачылыктарды көрсөтөт. “Христианчылык антика маданиятынын тереңинен келип чыгып герман, славян жана башка элдерге, ири алды бул маданияттын борбору болгон Рим менен Константинополго таратты”. Арабдар өздөрүнүн монотеисттик динин өздөрү түзүп, кылычынын мизи менен

христианчылыкты (көбүнчө монофизиттик жана несториандык формасын) жана зоастризмди четтетип, социалдык–экономикалык жана маданий деңгээли боюнча өздөрүнөн алдыга өнүккөн сириялыктарга, перстерге, египеттиктерге жайылтты” [9.193]. Анткен менен Куранды исламдын негиздөөчүсү Мухаммед арабдардын эле примитивдүү ишенимдери жана этикалык-укуктук нормалары менен чектебестен, иудаизмдин христианчылыктын Библиядагы кылымдарды карыткан жоболорун пайдаланган. Анын ичинде Кудай дүйнөнү жоктон бар кылып жаратканы жөнүндө доктрина да бар. Мусулман монотеизми “Алладан башка, кудурет жок, Мухаммед анын пайгамбары” деген формулага негизделген. Карл Маркс “Мусулманчылыктын өзөгүн фатализм түзөт” [8, 9т., 427-б.] деп аныктагандай, ислам дини чыгармачылыкты да Кудайдын жазганы деп эсептейт. Адамдын жаратмандыгы да абсолюттук алдын ала аныкталгандык менен байланыш, б.а. Кудай тарабынан тагдырга жазылган.

Мына ушул Алланын алдын ала аныктагандыгы Ислам теологиясында көп талаш тартышты жаратып, динге каршы маанайды жаратканын Араб акындарын аль-Мутанаббиди (915-965), анын окуучусу көзү азиз акын-философ Абу-Аля –аль Маарринин (973-1057), персиялык математик, астроном, акын Омар-Хаямдын (1048-1131) чыгармачылыкка болгон мамилесинен көрүүгө болот. Мисалы, баарыга белгилүү Омар Хаямдын рубаяттары аскеттик жашоо үлгүсүн тандаган суфизмдин мистикалык-аскеттизмге каршы багытталган. [9, 209-212]

Кайра Жаралуу доору адамды Кудайдан бошотуп, өзүн жаратуучу деп тааныта баштайт. Анын жаратуучулугу, көркөм чыгармачылыгы эстетикалык байкоонун натыйжасы катары бааланып, аны жаратуучу инсанга кызыгуу башталат. Ушул мезгилден тартып жаратуу актысы кантип жүрөт деген маселе коюлуп, бул процесске тиешелүү антикада да орто кылымда да кезикпеген, Кайра Жаралуу жана Жаңы мезгилдин энчисине таандык рефлексия пайда болот.

Кайра Жаралууга тескерисинче Реформация чыгармачылыкты эстетикалык байкоонун мазмуну эмес, бул жөн эле иш аракет деп түшүнгөн. Лютеранчылык менен кальвинизмдин кур чечендиги, катуу адеп-ахлагы чыгармачылыкты практикалык, чарбалык маанисине гана баа берип, жердеги иш-аракеттин Кудай сүйгөнгө бергендин натыйжасы катары түшүнүүгө негиз болгон.

Кайра Жаралуу доордо адам секулярдык процесстин шарданында өзүн эркин чыгармачыл сезе баштады. Кайра Жаралуу чыгармачылык десе эле көркөм чыгармачылыкты деп түшүнүп, искусство сөздүн кең маанисинде терең маңызы боюнча чыгармачыл байкоо катары каралат. Ошондон Кайра Жаралууда чыгармачылык башталышты алып жүрүүчү генийге артыкчылык берет, чыгармачылык процесстин жана жаратман инсандын өзүнө кызыгуу өсөт. Чыгармачылыкка байланыштуу рефлексия жаңыча калыптанат.

Жаңы Мезгил чыгармачылыкты эки уюлдуу түшүндүрдү. Пантеизмдин таасири чыгармачылыкты антика түшүнүмүндөй, таанып билүүгө салыштырмалуу төмөн деп карады. Экинчи бир жагынан протестантизмдин таасиринде эмпиризмдин күчү менен калыптанган дүйнө туюм, дүйнөгө мамиле чыгармачылыкты элементтердин кокустук комбинациясы деп кабыл алды. XVIII кылымда чыгармачылыкты жемиштүү элестөө, көптөгөн сезип-туйган менен жеке ой-жүгүртүүнү синтездөөчү жөндөм катары талдайт. Протестантизм чыгармачылык жөндөмдү предметтерди өзгөртүп түзүү ишмердиги, дүйнөнүн түспөлүн өзгөртүү, жаңы адамдашкан дүйнө түспөлүн түзүү деп карайт. Чыгармачылык аң-сезимдин, элестөөнүн, субъективдүүлүктүн маанилүү элементи деп эсептеген. Чыгармачылык **көрсөтмөлүүлүктү** жана түшүнүктү синтездейт, акыл-эске байланыштырып турат деп эсептейт. Чыгармачылык

таанып билүүнүн негизинде жатат деген. Кант аң-сезимдүүлүк менен аң-сезимсиздиктин биримдигин түшүнгөн. Чыгармачылык

процессте аң-сезимсиз, сокур сезим менен чагылуу ишке ашат, объективдүү дүйнөдө аң-сезимсиз чагылуу жаратылышты аң сезимсиз чагылдырат. Субъективдүү аң -сезимсиз чагылдырууну адам эркин жасайт. Шеллинг художниктин, философтон чыгармачылыгын адам ишмердигинин эң жогорку формасы деген. Чыгармачылыктын жогорку чегинде адам абсолютка, Кудайга жакындайт. Көркөм чыгармачылыктын күүсү менен романтиктер чыгармачылыктын жемиши болгон маданияттын тарыхына кызыгуусу күчөйт.

Гегелдин “Абсолюттуу – бул рух, абсолюттуунун жогорку аныктамасы ушундай” [6,10], “Баарынын эң бийиги жана кыйыны - башкысы рухту таануу” [6,5] дүйнөлүк акыл-эс баарынын негизи деп кабыл алуусу, чыгармачылык башталышты өзүн-өзү таануу, анын максаты өзүнүн бүтүндүгүн калыбына келтирүү, искусство – бул жаратылышты тууроо деген тыянакка алып келген.

XIX –XX кылымдын идеалисттик философиясында механикалык-техникалык чыгармачылык артыкчылыкка ээ. Жашоонун философиясы чыгармачылыктан техникалык рационализмдин табигый башталышын көрөт. Жашоонун философиясында француз философу, интуитивист А Бергсондун концепциясы жашоонун маңызы жаңынын үзгүлтүксүз пайда болушу. Жаратылышта бул маңыз төрөлүү, өсүү жетилүү болсо, а аң-сезимде жаңы образдар жана ой-сезимдер., а субъективдүүнүн каршысы техникалык иш, эскинин конструкциясы дейт.

Маданияттын жана тарыхтын, жашоонун философиясын карап, чыгармачылыкты Дилтей, Г.Зиммлей, Х.Ортаге и Гасет ж.б. анын уникалдуулугу, индивидуалдуулугу кайталанбас белгилеринне басым коюшат. Экзистенциализмде чыгармачылыкты алып жүрүүчү башталыш инсан болуп эсептелет. Экзистенция түшүнүгү эркиндиктин иррационалдуу башталышы, зарылдыктын эстетикалык табигый суурулуп чыгуусу, акыл-эстүү максаттуулук, жаратылыштын жана социалдык чектен чыгуу деп караган.

Орус ойчулу Бердяевдин ою боюнча чыгармачылык-экстаз. Чыгармачыл инсан маданияттын чыныгы субъектиси жана маданияттын түзүүчүсү болгону үчүн ардактуу деген.

М.Хайдеггер – экзистенция бар болуунун адекваттуу формасы. XX кылымдын жашоо философиясы экзистенциализмден айырмаланып, прагматизм, инструментализм жана неопозитивизм чыгармачылыкты бир жактуу прагматикалык көз караштан ойлойт. Белгилүү кырдаалда коюлган милдетти чечүү үчүн ойлоп чыгарууну түшүнгөн. (Дж.Дьюи).

Чыгармачылыкты интеллектуалдык түшү-нүүнүн дагы бир бөлүгү, же багыты неореализм жана феноменология (С.Александр, А Уайтхед, Э.Гуссерл, Н.Гартман сыяктуу ойчулдар) чыгармачылыкты негизги ишмердик эмес, интеллектуалдык байкоо дейт. Бул багыттагы ойчулдар чыгармачылыкты илим менен, табият таануу гана эмес математика менен байланыштырып карашат.

Марксисттик түшүнүмдө чыгармачылык иш аракет табигый жана социалдык дүйнөнү объективдүү мыйзамдардын негизинде адамдардын максатын жана керектөөсүн канааттандыргандай кылып өзгөртүп түзүү. Чыгармачылык кайталанбастыгы, оригиналдуу жана коомдук тарыхый уникалдуулугу менен мүнөздөлгөн түзүүчү ишмердик. Чыгармачылык конкреттүү тарыхый шартта ишке ашат.

Чыгармачылык программа түзүү же механисттик кайталанма иш аракет эмес, адам аң-сезиминин жемиши, активдүүлүктүн көрүнүшү. Чыгармачылык социалдык тарыхый

шарттарда өтөт, Ага курчап турган дүйнө, олуттуу таасир этет.

Чыгармачылык маданиятты байытуучу жана коомдук асыл-нарктарды түзүүчү болуп идеялардын эркиндиги, материалдык көз карандысыздык камсыз болгон шартта гана жашайт. Административдик диктат, мамлекеттик чиновниктер тарабынан көзөмөл илимий жана көркөм чыгармачылык үчүн өлүмгө тете.

Чыгармачылык эмнеден башталат? Архимеддик «эврикадан» же жаңыны көрө билүүдөн башталып, чыгармачылык өнөр адамына канагаттануу, бакыт алып келет. Ким жаңыны жаратса, анын натыйжасынын жакынкы жана узаккы мезгилдеги позитивдүү жана негативдүү жактарды талдай билип ачуусу зарыл. Чыгармачылыктын функциясы изденүүнүн «предметтешүүсү» менен чыгармачылык ишмердиктин талаасынын кенейиши менен көрүнөт. Мында Евклид айткандай «Кыйынчылыктан кыя өтүп кетүүчү «падышалар үчүн жол жок». Чыгармачыл инсан эмоционалдуу, назик, сезимтал. Коом менен мамилесинде өзүнүн чыгармачыл күчүнө коомдун муктаж экенин сезет. Көпчүлүк чыгармачыл инсандар жалпы адамзаттык асыл-нарктарды туу тутушуп, калайык-калк тарабында болушат. Чыгармачылык туруктуу изденүүдө болуу менен көз карашты калыптандырат.

“Кайра куруунун алгачкы жылдарында адабиятта өзгөчө көрүнүктүү эч нерсе жаралган жок. Кыйынчылык, күңүрттүк эч бир жакшы адабият жаратпайт”,- деген коомдук пикирлер соңку мезгилде жашап жаткан менен түпкүрдө адам тагдырынын кубулуштары көрүнгөн адабият бар. Аны азыркы жан дүйнөнү ой жүгүртүүгө жөндөмсүз четте жашап жатат дешет. Эркиндик, айкын ачыктык, цензура жок, бирок, белгилүү карамап калаар эч нерсе жок. Балким бул мыйзам ченемдүүдүр. Маданияттын өз өнүгүшү, мыйзам ченеми бар дегенден башка сөз жок. Белгилүү бир тарыхый мезгил келет, болуп жатканды ой жүгүртүүчү, жалган оптимизмсиз эле маданий турмуш активдешкен учур болот.

Чын активдешүү стихиялуу мүнөздө болот жана бүт баарын жок кылып жиберүүчү, бүт баарына жол берүүчүлүктү четке серпип таштоо деле күмөн. Көркөм чыгармачылыкта жаш художниктер же сынчылар демократизация процессин алдыңкы эстетикага өтүү үчүн пайдаланат.

Америкалык ишкер, АКШнын автоиндустриясынын негиздөөчүсү Генри Форд чыгармачылыкты руханий гана ишмердик менен чектөөнүн тайкылыгына көңүлдү бурган. “Бизге индустриалдык жактын өнөрүнө ээ болгон художниктер керек. Бизге жаккан жакшыны, туураны көрө билген, биздин көңүлүбүзгө жаккан предметтердин планын түзө билген адамдар керек” деп чыгармачылыктын өрүшү кеңдигине көңүл бурган.

Колдонулган адабияттар:

1. Аристотель. О душе. Спб.: Питер, 2002., -227 с.
2. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1986. - 445 с.
3. Белинский В. И. Мое мнение о игре г-на Каратыгина /”Молба” 1835.-№ 18.
4. Бердяев Н. Философия творчества, культуры, искусства: В 2 т. М.: Искусство, Лига, 1994. Т. 1.-542 с.; Т. 2.-510 с.
5. Библер В. Мышление как творчество. М.: Политиздат., 1975. - 399 с.
6. Гегель Г.В.Ф. Философия духа. - М: Издательство “Э”, 2018.- 160 с.
7. Горький А.М. О литературе.- М., 1937.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Соч.2-е изд.
9. Соколов В.В. Средневековая философия. – М.: Высшая школа, 1979.- 448 с.
10. Столетов А.И. Онтология творчества: монография.– Уфа: Вагант, 2008.–208 с.